

Buities modernizacija Lietuvoje XX a.: modernizacijos skatinimo kampanijos viešojoje erdvėje

Regina Lakačauskaitė-Kaminskienė

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius
El. paštas: regina.lakacauskaite@gmail.com

Straipsnyje, analizuojant XX a. buities modernizavimo procesus, išskiriamos dvi ryškiausios kasdieninės erdvės modernizacijos kampanijos, vykdytos pračio amžiaus 3-iajame ir 6–7-ajame dešimtmečiuose. Lyginama, kaip iš pirmo žvilgsnio panašus tikslas – modernizuoti visuomenę pasitelkus gyvenamąją erdvę – gali turėti absoliučiai priešingus socialinius, idėjinius ar net politinius prioritetus. Straipsnyje pateikiami ryškiausi abiejų periodų buities modernizacijos instrumentai ir konkrečios socialinės inžinerijos formos.

RAKTAŽODŽIAI: buitis, gyvenamoji erdvė, modernizacija, socialinė inžinerija

Žvelgiant iš menotyrinės perspektyvos iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad buitis yra toli-
ma ir svetima kategorija, mažai teturinti sąlyčio taškų su tradiciniais menotyros tyrimo
objektais. Tačiau pažvelgus į kasdieninę erdvę kaip į vizualinės kultūros atspindį su joje
susiformavusiomis estetinėmis ir stilistinėmis nuostatomis, kurios atidengia daugelį
socialinių, politinių bei kultūrinių klotų, kasdienybės ir buities istorija sužimba visiškai
naujomis spalvomis, tapdama unikaliu tarpdisciplininių tyrimų objektu, atskleidžiančiu
ne tik konkretaus laikotarpio stilistines bei estetines tendencijas ar visuomenės gyven-
senos modelius, bet kartu ir valstybinius prioritetus, politines bei ideologines realijas.
Tačiau kasdienybės istorijai, o ypač XX a. tyrimams, pastarųjų metų istoriografijoje vis
dar skiriamas fragmentiškas dėmesys.

Trumpai apžvelgiant pastarųjų metų XX a. kasdieninės erdvės tyrimus Lietuvoje reikia
pažymėti, kad suintensyvėjęs mokslininkų susidomėjimas paskutiniojo šimtmečio materia-
liąja kultūra leidžia daryti prielaidą, kad XX a. kasdienybės istorija įžengia į akademinę
erdvę ir anksčiau ar vėliau taps visaverčiu tyrimų objektu. Kalbant apie XX a. kasdieny-
bės istorijos tyrimus Lietuvoje, mokslininkai daugiau dėmesio skyrė šio amžiaus antrajai
pusei. Šaltojo karo laikų gyvenamosios aplinkos istorija vis dažniau analizuojama tiek
spaudoje, tiek viešojoje erdvėje¹, tačiau Vakarų istoriografijoje šiems klausimams skiriama
kur kas daugiau dėmesio. N. Chruščiovo laikų naujoviška socialinė gyvenamosios erdvės
kūrimo ir konstravimo politika, nulėmusi masinę buities modernizavimo kampaniją,
tapo visaverčiu įvairiais rakursais analizuojamu mokslinių tyrimų objektu. Nagrinėjant
XX a. antrosios pusės buities modernizavimo procesus Lietuvoje remtasi Vakarų moks-
lininkų, tyrusių socialistinio bloko buities ir kasdienybės istorijos fenomenus, išvalgomis
ir metodologinėmis prieigomis. Šio darbo kontekste itin buvo svarbu įsigilinti į tyrimus,
analizuojančius 6-ojo ir 7-ojo dešimtmečių gyvenamosios erdvės kūrimo kampaniją²,
kuriuose butas pristatomas kaip unikali socialinės politikos refleksija³, o į gyvenamąją
aplinką žvelgiama kaip į individo dialogą su ideologija⁴.

1 Čebatariūnaitė 2008: 329–338; Drėmaitė 2008: 321–328; Lakačauskaitė 2010: 13–22.

Minėto laikotarpio vizualinei kultūrai, konkrečiai 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečio stilistiniam ir vizualiniam palikimui, buvo skirta Nacionalinės dailės galerijos organizuota tarptautinė konferencija „Modernizacija. XX a. 7–8 dešimtmečių Baltijos šalių meno, architektūros ir dizaino kontekstai“ (2010 12 05).

2 Harris 2003; Ruble 1993: 232–270.

3 Attfield 1999: 73–82; Attfield 2000; Attfield 2007; Attwood 2004: 177–202; Attwood 2010: 154–179.

4 Reid 2006: 227–268; Reid 2009: 83–112.

Deja, XX a. pirmajai pusei gyvenamosios erdvės ir buities tyrimų kontekste kol kas skirta daug mažiau visuomenės ir akademinės bendruomenės dėmesio nei Šaltojo karo laikų vizualinės kultūros tyrimams. Šio laikotarpio gyvenamosios erdvės tyrimai apsiriboja fragmentiškais tarpukario laikotarpio studijomis, dažnai nukreiptomis į tautiškumo paieškas⁵. Kalbant apie XX a. pirmosios pusės kasdienybės kultūros studijas, kurios būtų artimos buities istorijai, šiandieninėje Lietuvos istoriografijoje akademinis dėmesys vis dar sutelkiamas į architektūros istoriją⁶ bei išskirtinių asmenybių veiklos tyrimus⁷. Tuo tarpu siekis atsiriboti nuo šiandien vis dar vyraujančių tarpukario architektūros fasadų studijų ir bandymas pažvelgti į iš pirmo žvilgsnio nematomus istorijos klodus, slypinčius už pastato sienų, tebėra gana reta išimtis⁸.

Atsižvelgiant į lietuviškoje istoriografijoje vis dar egzistuojantį gyvenamosios erdvės tyrimų fragmentiškumą, šiuo straipsniu tikimasi bent iš dalies užpildyti kasdienybės istorijos tyrimų spragą. Straipsnio tikslas – naujai pažvelgti į XX a. gyvenamąją erdvę, jos modernizacijos procesus, išvelgti tam tikrus visuomenėje vyraujančius socialinius gyvenimo būdo modelius gyvenamąją erdvę matant kaip galimą savotišką socialinės inžinerijos mechanizmą ar modernios gyvenamosios koncepcijų įgyvendinimo erdvę. Žinant, kad buitį ir kasdieninį gyvenimą labiausiai lemia įpročiai ir tradicijos, modernios gyvenamosios erdvės akcentavimas neatsitiktinis. Siekis modernizuoti gyvenamąją erdvę gali būti tapatinamas su visuomenės modernizavimo siekiu. Taigi norint suprasti, kaip praeitame amžiuje keitėsi (ar buvo bandoma pakeisti) visuomenės gyvenimo modeliai, labai svarbu įvardyti gyvenamosios aplinkos modernizacijos iniciatorius bei procesus.

Galima išskirti du buities modernizavimo bei jo skatinimo Lietuvoje XX a. chronologinius etapus: siekį modernizuoti gyvenamąją erdvę tarpukariu (3-iajame bei 4-ajame dešimtmetyje) ir itin radikalią bei intensyvią modernios gyvenamosios propagandą sovietmečiu (6-ajame ir 7-ajame dešimtmetyje). Abu šie istoriniai laikotarpiai, nors ir labai skyrėsi ideologiniu bei politiniu aspektu, turėjo vieną bendrą tikslą – modernizuoti buitį ir gyvenamąją erdvę. Nors viešojoje erdvėje pasirodantys pranešimai šiuo klausimu kartais būdavo panašūs, už modernizacijos siekio deklaracijos neabejotinai slėpėsi visiškai skirtingi socialinės inžinerijos modeliai, idėjiniai prioritetai ar netgi politiniai lūkesčiai. Būtent šis istorinis paradoksas paskatino palyginti pastarojo amžiaus gyvenamosios erdvės modernėjimo procesus ir modernizacijos principus.

5 Iš negausių šių temą analizuojančių publikacijų verta paminėti Lijanos Šatavičiūtės straipsnius, kuriuose aptariami patriotiškumo ir tapatybės ženklai kasdieninėje erdvėje bei namų pramonėje (Šatavičiūtė 2007: 20–30; Šatavičiūtė, 2009: 117–127; Šatavičiūtė 2002: 51–57).

6 Architektūra, kaip gyvenamosios erdvės konstravimo įrankis, nulemiantis vienokį ar kitokį gyvenamosios modelį, neabejotinai yra svarbus ir reikšmingas buities studijų elementas. Tačiau šiandien Lietuvoje mokslininkų dėmesys vis dar nukreiptas išskirtinai į pastatų fasadus, architektus ar užsakovus ir visiškai nekeliamas klausimas, koks gyvenimas vyko už užsakovų finansuotų bei architektų suprojektuotų sienų. Tokie itin išsamiai gyvenamąją architektūrą aptariantys leidiniai, kaip Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje* (Vilnius: VDA leidykla, 2000), apie pastate slypinčias gyvenamąsias erdves užsimena tik fragmentiškai.

7 Lietuvos istoriografijoje ypač daug dėmesio sulaukė baldžiaus Jono Prapuolenio veikla. Tautinio baldų stiliaus istoriją ir šio kūrėjo veiklą savo darbuose aptarė Kristina Civinskienė, Vingaudas Baltrušaitis, Lijana Šatavičiūtė.

8 Šiame kontekste verta paminėti Ritos Škiudienės publikaciją, analizuojančią tarpukariu veikusio Lietuvos banko baldų istoriją (Škiudienė 2004: 50–55).

Buities modernizacija ugdant visuomenę

Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpis pasižymėjo intensyvia politine, ekonomine, socialine ir kultūrine kaita. Europos žemėlapyje naujai atsiradusi šalis turėjo susidoroti su daugybe naujų iššūkių, įrodyti sau ir pasauliui savo nepriklausomo egzistavimo legitimumą. Savarankiškos ekonomikos bei užsienio ir vidaus politikos kūrimas, ko gero, buvo pagrindiniai šalies uždaviniai, tačiau lygiagrečiai buvo įgyvendinamos kultūrinės ir socialinės reformos. Šiame kontekste reikšminga tampa buities modernizavimo kampanija, svarbi edukacinė programa, kuria siekta sukurti naują gyvenimo kokybę, o kartu ir naują, modernią, visuomenę. Reikia pažymėti, kad, skirtingai nuo 6-ojo ar 7-ojo dešimtmečio modernizacijos kampanijos, tarpukariu egzistavusi gyvenamosios erdvės modernizavimo programa nebuvo centralizuota ar valstybiniu lygmeniu koordinuota kampanija, todėl ją įvardyti programa ar kampanija galima tik sąlygiškai. Ko gero, tinkamiausias šio proceso apibrėžimas – buities modernizavimo skatinimas edukacinėmis priemonėmis, kurį inicijavo siauras inteligentijos ratas, besiremiantis savo išsilavinimu bei neretai Vakarų Europoje įgyta patirtimi.

Tarpukariu viešojoje erdvėje išsakyti intelektualų patarimai ir pasisakymai buities tematika bei specializuota, „namų klausimams“ skirta, literatūra tampa unikaliu šaltiniu, atskleidžiančiu šio istorinio laikotarpio gyvenamosios modelio, dažnai paremto tradicijomis, specifika. Retorika viešojoje erdvėje rodo, kad buitis iš nekvestionuotai privačios erdvės, valdomos papročių ir nusistovėjusių tradicijų, tampa socialinio intereso sfera.

Visuomenės švietimo kampanijoje ypač reikšmingą vaidmenį užėmė svarbiausi to meto informacijos kanalai – periodika, radijas bei specializuoti leidiniai. Tarpukariu leisti įvairūs moterų auditorijai skirti periodiniai leidiniai tampa vienu pagrindinių įrankių, turėjusių formuoti modernios gyvenamosios principus. Tačiau, ko gero, dar įtaigesne priemone šviečiant visuomenę buvo radijas. Pastarojo tapimas vienu pagrindinių informacijos šaltinių savaime sietinas su buities modernėjimu ir naujo tipo visuomenės, valdančios kur kas didesnius informacijos srautus, susiformavimu. Neatsitiktinai radijas buvo vienu pagrindinių instrumentų neformaliajame visuomenės švietime buities modernizacijos klausimais.

Vienas ryškiausių edukacinių projektų buities modernizavimo kontekste – Vokietijoje išsilavinimą įgijusios menotyrininkės Halinos Kairiūkštytės-Jaciniienės parengtas radijo paskaitų ciklas, 1927–1931 m. pristatantis šiuolaikiškos buities konstravimo gaires⁹. Paskaitos, orientuotos į miestiško tipo gyvenamąsias erdves (butus) bei miestiškos kultūros ir gyvenamosios atstovus, atskleidžia 3-iojo dešimtmečio buities ypatumus ir kasdieninio gyvenimo modelius. Iš jų sužinome, kaip tarpukariu buvo konstruojama gyvenamoji erdvė, kokios vyravo stilistinės ir estetinės nuostatos ir kodėl prireikė inicijuoti buities modernizacijos kampaniją.

Iš radijo paskaitų rankraščio ryškėja XX a. pirmosios pusės buities ir kasdienybės vaizdinys, kuris neatitiko to laikmečio Vakarų pasaulyje stiprėjančių ir įsigalinčių modernizmo ir modernios gyvenamosios idėjų. Pagrindinis radijo paskaitų leitmotyvas – siekis atsakyti archajiško, iš XIX a. tradicijų perimto, gyvenamosios ir buities modelio, kuris neatitiko XX a. funkcionalumo ir estetiškumo normų. Modernus gyvenimas visų pirma buvo tapatinamas

9 Kairiūkštytė-Jaciniene 1927–1931.

su racionalių namų sutvarkymu, švaros ir higienos palaikymu, funkcionalių gyvenamosios aplinkos erdvių suskirstymu. Kaip šiuolaikinės gyvenamosios priešprieša minėtame radijo laidų cikle įvardijamas autorės kritikuojamas praėjusio amžiaus 3-iajame dešimtmetyje vis dar gajus „nemoderniškas“ buities modelis, kurio pagrindinės savybės – neracionaliai išplanuotos gyvenamosios erdvės, itin gausus namudinis patalpų dekoras, nepakankamas dėmesys švaros ir higienos principams.

Racionalumas, funkcionalumas ir praktiškumas buities modernizavimo kampanijos metu tapo modernios gyvenamosios sinonimais. Šios kategorijos akcentuojamos kalbant tiek apie patalpų dekorą, tiek apie erdvių planavimą. Nuolat kartota, kad „Baldai turi būti paprasti, o butas – patogus gyventi“. Visuomenės informavimo priemonės pabrėžė funkcionalumo svarbą, pažymėdamos, kad bute turi nelikti tik „representacijai“ naudojamų patalpų. Itin griežtai kritikuota „saliono“ koncepcija, kai didžiausias, šviesiausias ir geriausias kambarys paverčiamas tik svečių priėmimo vieta ir brangiausių, geriausių daiktų ekspozicijos erdve. Kaip teigė H. Kairiūkštytė-Jaciniene, „į šį kambarį paprastai įstatoma, kas turima gražiausio bute, brangiomis medžiagomis apmušti baldai, porubano stiklinės permatomose indaujose, kabinami paveikslai gražiuose auksiniuose rėmuose“¹⁰. Viešojoje erdvėje dažnai skambėdavo griežta tokios „muziejininkystės“ kritika, raginanti „nėgailėti iškraustyti iš kambarių nereikalingą balastą, nes nuo pasidariusio erdvumo kambario išvaizda tik pagerėja. Nejauku įeiti į kambarį, prikrautą kėdučių, užbarikaduotą kanapėlėmis, pristatytą visokių menkniekių, kad net nežinai kur atsisėsti, kad ko nesugriautum“¹¹. Nefunkcionalumo ir nepraktiškumo gyvenamojoje erdvėje kritika buvo siekiama pagrindine namų gyvenimo ašimi padaryti ne daiktus, kaip nefunkcionalių ekspozitų sankaupą, bet žmogų, kaip aktyvų gyvenamosios erdvės vartotoją.

Racionalumas ir funkcionalumas butyje

Kalbant apie funkcionalumą kasdienėje erdvėje kaip vieną iš pagrindinių buities modernizavimo sąlygų, labai svarbu aptarti gyvenamųjų erdvių planavimo tendencijas. Minėtame radijo laidų cikle H. Kairiūkštytė-Jaciniene atkreipė dėmesį, kad „Užsienio butuose kambariai paprastai yra suskirstyti pagal vadinamąją koridorinę sistemą, kur kiekvienas kambarys yra izoliuotas ir jame gyvenantis žmogus gali netrukdomai ilsėtis ir dirbti. Be to, izoliuotą kambarį lengviau išnuomoti. Tuo tarpu Lietuvoje statant namus tokių praktiškumo principų nepaisoma, kambariai yra išdėstomi nepatogiai, yra pereinami, skirti tik specializuotam šeimos gyvenimui“¹². Ši citata įdomi ir vertinga keliais aspektais: ji atskleidžia tuo metu vyravusias gyvenamosios erdvės planavimo tendencijas ir dar svarbesnę akivaizdų siekį suformuoti naują gyvenamosios modelį pasitelkus gyvenamąją erdvę. Svarbu atkreipti dėmesį į faktą, kad gyvenamąją aplinką siūloma paversti ne tik namų židinio ir šeimos zona, bet, izoliuojant gyvenamojo būsto erdves, ir galimu pajamų šaltiniu. Kitas labai svarbus siūlomo modernaus gyvenamųjų erdvių planavimo uždavinys – formuoti savarankišką individą, asmenybę, turinčią savo asmeninę erdvę, kuri yra aiškiai atskirta nuo šeimos gyvenimo zonos.

10 Ten pat: 24.

11 Buto tvarka 1937: 19.

12 Kairiūkštytė-Jaciniene 1927–1931: 6.

Tarpukariu, buities modernizavimo edukacinės kampanijos metu, šeimos narių individualumas ir asmeninės erdvės poreikis nuolat būdavo pabrėžiamas: „namų šeimininkai turėtų kiekvienas savo atskirą miegamąjį kambarį. Tas labai patartina daryti, nes tuomet vienas antrą ne taip varžo, be to, jaučiantis laisviau lengviau ir ilgiau galima išlaikyti šeimyninę taiką, kas labai svarbu vedybose“¹³.

Tarpukario viešojoje erdvėje buvo labai paplitęs gyvenamųjų erdvių skirstymas pagal socialinę ar šeimyninę padėtį. Tokios „išgrynintos“ kambarių funkcijos, kaip „netekėjusios moters kambarys“ (1 pav.) ar „vyro kambarys“, išduota gana griežtą socialinį pasiskirstymą vaidmenimis visuomenėje ir ryškų to susiskirstymo atspindį kasdieniniame gyvenime.

1 pav. Netekėjusios moters kambarys, 1934 (Valentukonis1934. 5: 220)

Praeito šimtmečio 3-iajame ir 4-ajame dešimtmetyje viešojoje erdvėje propaguotos modernios gyvenamosios idėjos atkartojamos Vakarų Europoje vyravusias gyvenimo modernizavimo tendencijas. Nors Lietuvoje nebuvo tokių stiprių modernizmo tradicijų kaip Vokietijoje ar Prancūzijoje, tačiau naujoviškiausios Vakarų Europos idėjos vis dėlto buvo atkartojamos Lietuvos viešojoje erdvėje. 1933 m. architektas Vladas Švipas pasiūlo modernaus buto daugiabučiame name koncepciją, kaip naują gyvenamosios modelį pristatydamas „minimalų butą“ – minimalaus ploto gyvenamąją erdvę, kurioje racionalus planavimas ir funkcionalus zonų suskirstymas leidžia patenkinti visus modernios gyvenamosios poreikius¹⁴.

Ši „minimalaus buto“ koncepcija buvo tarpukariu Vakarų Europoje modernistų propaguotos *minimum dwelling* (Jungtinėje Karalystėje) ar *die Wohnung fur das Existenzminimum* (Vokietijoje) modernios gyvenamosios aplinkos idėjos tiesioginis atitikmuo¹⁵. Reikia pažymėti, kad nepaisant moderniausių vakarietiško modernaus gyvenimo koncepcijų atkartojimo Lietuvos viešojoje erdvėje, čia trūko profesionalaus, mokslinio, conceptualaus požiūrio į buities modernizavimą. Kaip minėta, didžioji dalis viešosios retorikos šiuo klausimu koncentravosi į išskirtinai „buitinį“ kasdieninės erdvės aspektą, nesigilinant į pamatines modernizacijos idėjas, o vakarietiškos moderniausios koncepcijos visuomenę pasiekdavo dažniausiai kaip inteligentų kelionių po užsienį refleksijos. Siekiant, kad kasdieninės erdvės modernizavimas taptų ne tik intelektualų grupelės iniciatyva, bet ir konceptuali judėjimu, V. Švipas pažymėjo, kad „buto įrengimo klausimams gvildinti Lietuvoje reiktų leisti nors vieną žurnalą“¹⁶.

13 Ten pat: 49.

14 Švipas 1933.

15 Mumford 2000.

16 Švipas 1933: 49.

Estetinio skonio ugdymas

Kita pamatinė 3-iojo ir 4-ojo dešimtmečio „edukacinės kampanijos“ ašis buvo visuomenės estetinio skonio ugdymas. H. Kairiūkštytė-Jaciniene radijo paskaitų metu ne kartą pabrėžė, kad būtina „neperkrauti butų baldais, daiktais ir gėlėmis, neapkabinėti visų sienų patiesalais, daugybe mažų ir prastos kokybės ir mažos vertės paveikslėlių“¹⁷ ir „apskritai reikia vengti per daug prikrauti savo butą visokiais niekais ir šlamštu. Įvairiomis menkutėmis ir mažutėmis gipso arba bronzos statulėlėmis, baltų drambliukų ar kriauklyčių rinkiniais, išsiuvinėtomis servėčiukėmis“¹⁸. Tos mintys nuolat buvo kartojamos viešojoje erdvėje, kai tik būdavo aptariamas buitės modernizavimas: „(moderniojoje statyboje) kambarys neužgriozdinamas įvairiais reikalingais ir, dar dažniau, nereikalingais daiktais, pagražinimais, skudurėliais, kad žmogus neatrodytų gyvenęs žaislų dėžutėje“¹⁹. Tokia primygtina namudinio dekoru kritika leidžia numanyti, kad šie „puošybos“ principai buvo itin stipriai įsigalėję kasdieniniame gyvenime. Be abejonės, tokia provincionali buitės estetika nesiderino su modernios gyvenamosios modelių ir, kaip teigė H. Kairiūkštytė-Jaciniene, „mūsų amžius per daug papuošalų nemėgsta. Mus turi patenkinti formų gražumas. Šitoji moderniško paprastumo reforma sulaužė senas 19-o amžiaus butų sutvarkymo tradicijas, yra tai reakcija prieš 19-o amžiaus butų prikrovimą nereikalingais daiktais ir papuošalais“²⁰. Tačiau šiai „moderniško paprastumo reformai“ reikėjo nutiesti kelius į visuomenę, o tarpukariu vykdyta edukacinė buitės modernizavimo kampanija neturėjo kitų įrankių įsigalėjusiems estetiškiems normoms pakeisti – tik viešąją retoriką.

Tautiškas buityje

Kalbant apie gyvenamosios erdvės dekorą tarpukariu, be minėtos menkavertės provincionalios puošybos kritikos, viešojoje erdvėje gana dažnai figūravo retorika apie skoningą ir gerai įrengtą būstą. Daugumoje pranešimų akcentuojama būtinybė, dekoruojant gyvenamąją erdvę, rinktis tautinius motyvus. Jau minėtame radijo laidų cikle H. Kairiūkštytė-Jaciniene pažymi, kad „gražiai ir savitiškai galima papuošti mūsų butą gražiais, spalvotais mūsų tautodailės kūriniais <...> juose pasireiškia gi mūsų senoviška ir originalinė tautos kultūra, mūsų kaimo moterų didelis grožio jausmas ir jų geras skonis“²¹. Dar daugiau – kasdienybė ir buitės elementų visuma tarpukariu traktuojama kaip galima nacionalinio identiteto išraiška. Spaudoje pasirodančiuose straipsniuose teigiama, kad „lietuviui turi rūpėti visapusiškas jos namų bei aplinkos lietuviškumas“²², ta pati mintis kartojama ir radijo laidų cikle: „Kiekviena šeiminkė lietuvė turi laikyti savo pilietinę pareigą kiek galima daugiau remti savo krašto pramonę, savo tautos dirbinius, pirkti kiek galima mažiau įvežtinių užsienio prekių, įrengdama savo butą. Įėjus į šeiminkės lietuvių butą turi būti iš tikrųjų jaučiama, kad tai yra lietuvių, o ne kokios nors kitai tautai priklausanti moteris butas“²³.

17 Kairiūkštytė-Jaciniene 1927–1931: 9.

18 Ten pat: 10.

19 Petrauskaitė 1930: 334.

20 Kairiūkštytė-Jaciniene 1927–1931: 1–56.

21 Ten pat: 15.

22 Atskirų kambarių rankdarbiai 1938: 593.

23 Kairiūkštytė-Jaciniene 1927–1931: 16.

Visuomenės meninį ir estetinį skonį tarpukariu turėjo kelti įvairios nacionalinės pramonės parodos, kuriose buvo eksponuojami etnografijos įkvėpti gaminiai²⁴.

Taigi tarpukariu interjero detalės tampa ne tik jaukių namų garantu, joms suteikiama visai kita, tautinė, prasmė. Išryškėja tam tikras idėjinis ir stilistinis paradoksas – buities modernizavimo kontekste nuolat akcentuojamos modernumo kategorijos: moderni gyvenama, modernus butas, moderni buitis, modernus šeiminkavimas. Tačiau stilistinėje plotmėje ši modernizaciją skatinanti kampanija visiškai atsiriboja nuo modernizmo kaip meninės, vizualinės ir estetinės gyvenamosios erdvės vizualizavimo formos. Tautinius, nacionalinius, etninius rėmus peržengiantis kosmopolitiškas ir universalus modernizmas, kaip stiliaus išraiška, buvo visiškai nepriimtinas tautinius pamatus stiprinančioje valstybėje. Modernizacijos kontekste iškelto nacionalizmo fenomenas neabejotinai sietinas su tarpukario Lietuvoje itin aktyviu nacionalinio tapatumo kūrimo judėjimu bei aukštu tautinio sąmoningumo lygiu. Tačiau, kaip pažymi L. Šatavičiūtė, „kambarių apstatymas tautiniu stiliumi buvo daugiau deklaruojamas ir kryptingai populiarinamas per įvairius leidinius bei straipsnius spaudoje, nei egzistavo kaip masinis reiškinys“²⁵.

Elektra – modernios buities simbolis

Be abejonės, kalbant apie XX a. pirmosios pusės buities modernizaciją, būtina bent iš dalies aptarti technologinių naujovių įtraukimą į kasdienę erdvę. Elektros prietaisų naudojimas butyje neabejotinai sietinas su akivaizdžia modernizacija, tačiau tarpukario Lietuvos kontekste apie šį reiškinį galima kalbėti tik fragmentiškai. Be abejo, neformalioje buities modernizavimo kampanijoje pasitaikydavo pavyzdžių, dažniausia pateikiamų iš užsienio, kaip idealiu atveju galėtų atrodyti moderni buitis – elektrifikuota, be anglių, suodžių, malkų ir žibalo. Kalbant apie buities modernizavimą, poreikį, būtinybę ir galimybes viešojoje erdvėje, dažnai buvo akcentuojamas Vakarų Europos ir ypač Jungtinių Amerikos Valstijų pavyzdys. Atsižvelgiant į tai, kad tarpukariu buvo intensyviai plėtojami ryšiai tarp Lietuvos intelektualų ir JAV veikiančių lietuvių bendruomenių, toks „amerikietiškos svajonės“ deklaravimas yra visai suprantamas. Dažnos lietuvių intelektualų moterų kelionės į JAV, šioje šalyje leidžiami ir į Lietuvą prenumeratoriams siunčiami lietuviški leidiniai buvo pagrindiniai informacijos kanalai, pateikiantys visuomenei modernią amerikietišką kasdienybę kaip sektiną ir siektiną pavyzdį: „Amerikietės svečius priima virtuvėje, vietoj didelės plytos, kuri suodžiais, dūmais ir pelenais teršia mums kambarius – ten virtuvėj randasi maža, graži elektros plytelė. Įjungei atatinkamą vielą ir viskas kepa, verda, šyla. Be dūmų, be suodžių... Visur švaru – blizga“²⁶ (2 pav.). Tokios ir panašios publikacijos tarpukario Lietuvoje, ko gero, tebuvo supažindinimas su vakarietiška modernizacija, bet ne realus siekis šias naujoves artimiausiu metu įdiegti Lietuvoje, nes, kaip apibendrina pati pateiktos citatos autorė, „visa tai dar toli mums. Vienas iš didžiausių patogumų, kurių neturi kaimas ir apie kurį galima svajoti, yra elektros šviesa“. Taigi elektra, būdama tik miestų ir labiau pasiturinčių miestiečių privilegija, negalėjo vaidinti visaverčio vaidmens buities modernizavimo kampanijoje. Dėl šios priežasties visuomenės edukavimo priemonės labai mažai domėjosi buities

24 Dulaitienė 1939: 14–15.

25 Šatavičiūtė 2002: 54.

26 Petrušauskienė 1937: 26.

2 pav. Amerikietiška virtuvė, 1937 (Ponia Paukštienė pasakoja. *Naujoji Vaidilutė*. 1937. 3: 157)

3 pav. Elektros prietaisų reklama ant sąskaitų už elektrą, 1930 (*LNB RS, Mato Šalčiaus fondas, f. 189–802, l. 91, 93, 94*).

elektrifikavimo klausimais, susitelkdamos į jau aptartą visuomenės estetinio skonio ugdymą ar funkcionalumo skatinimą.

Elektros energijos tiekėjai neabejotinai daugiau dėmesio skyrė elektros „įvedimui“ į kasdienį gyvenimą nei visuomeninės buities modernizacijos kampanijos iniciatoriai. „Elektros aparatų“ populiarinimas tapo dar vienu neformaliu buities modernėjimą skatinančiu būdu. „Elektros aparatai atneša į namus komfortą, švarą ir taupumą“ – šis šūkis turėjo skatinti visuomenę į savo namus „įsileisti“ elektrinį lygintuvą, virduklį, šviestuvą ar elektrinę krosnelę, už kurių naudojimą elektros tiekėjai siūlė mažesnius elektros energijos įkainius. Reikia pažymėti, kad ši elektrifikacijos propaganda buvo vykdoma tiesiogiai orientuojantis į potencialų vartotoją: XX a. 3-iajame dešimtmetyje elektros vartotojai, gavę sąskaitas už elektrą, kitoje sąskaitos pusėje rasdavo iliustruotą informaciją, skatinančią „patogių, ekonomiškų bei taupančių laiką elektros aparatų namų ruošoje“ naudojimą. Kadangi šioje informacijoje nebuvo įvardijami nei prietaisų gamintojai, nei kaina, nei pardavimo vieta, tokią elektros tiekėjų informaciją vartotojams galima įvardyti ne kaip reklamą, o kaip tam tikrą modernizacijos skatinimą (3–4 pav.)

Buities modernizacija XX a. 6-ajame ir 7-ajame dešimtmetyje

Jei tarpukariu modernizacijos skatinimo kampanija neturėjo aiškios programos bei bendros strategijos ir labiau gali būti sietina su visuomeniniu intelektualų judėjimu, tai po Antrojo pasaulinio karo padėtis iš esmės pasikeitė. Kartu su 1955 m. Komunistų partijos nutarimu „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“²⁷, kuriuo aršiai kritikuojama tuometinė architektūra bei jos neatitikimas šiuolaikinės visuomenės poreikių, suformuojamas

²⁷ Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo 1955: 1.

aiškus socialinės politikos prioritetas: įgyvendinant tipinių ir standartizuotų gyvenamųjų namų statybos kampaniją, gyvenamuoju plotu aprūpinti kuo didesnę visuomenės dalį. Šis nutarimas buvo tam tikras naujais principais konstruojamos gyvenamosios erdvės manifestas, turėjęs užtikrinti geresnes gyvenimo sąlygas milijonams žmonių. Kartu šiuo nutarimu buvo įtvirtintas politikos, ideologijos bei propagandos dėmesys gyvenamajai erdvei, kaip vienam iš pagrindinių socialinės politikos įrankių. Modernizacijos skatinimas tapo politiška ir ideologiškai motyvuota veikla, be gyvenimo sąlygų pagerinimo, turinčia ir kitą labai aiškų tikslą – gyvenamosios erdvės modernizavimo priemonėmis suformuoti naują, režimui ir politinei sistemai lojalų visuomenę. Kitaip tariant, šiuo nutarimu simboliškai panaikinta riba tarp kasdieninės erdvės ir politinių interesų lauko²⁸.

Minėtame 1955 m. nutarime teigiama: „TSKP centro komitetas ir TSRS Ministrų Taryba pažymi, kad daugelio architektų ir projektavimo organizacijų darbuose labai paplito išorinė parodomoji architektūros pusė, kurioje gausu didelių nesaikingumų; tai neatitinka Partijos ir Vyriausybės linijos architektūroje bei statyboje“. Nors dokumentas visų pirma buvo nukreiptas į puošnios bei pretenzingos, o kartu ir brangiai kainuojančios architektūros kritiką, tačiau jame daug dėmesio skiriama ir gyvenamosios erdvės klausimams, pabrėžiant, kad „žavėdamiesi išorine puse, daugelis architektų imasi daugiausia pastatų fasadų puošimo, nedirba vidiniam gyvenamųjų namų ir butų planavimui bei įrengimui pagerinti, nepaiso būtino reikalo sudaryti patogumus gyventojams, ekonomikos ir normalaus pastato eksploataavimo reikalavimų“ ir įvardijant konkrečias „blogybes“ – „neleistinai padidintus prieškambarių, koridorių ir kitų pagalbinių patalpų plotus“. Nors nutarime architektai visų pirma buvo kaltinami nefunkcionalių gyvenamųjų erdvių kūrimu, „nesaikingumu“ bei fasadizmu, tačiau už šių formuluočių slėpėsi naujos socialinės politikos gairės – „greitai, pigiai ir gerai“ išspręsti gyvenamojo ploto trūkumo klausimą bei sukurti naujus namus milijonams gyventojų. Pagrindinis kritikos objektas – neekonomiškas lėšų panaudojimas statybose kuriant išskirtinius architektūros objektus, tačiau neužtikrinant pakankamo naujai kuriamo gyvenamojo ploto.

Pagrindinį kokybinių lūžį modernizacijos kampanijoje rodo šis apibendrinimas: „žymioji dalis gyvenamųjų, civilinių pastatų ir didesnė dalis pramoninių pastatų statomi vis dar pagal individualius projektus: tai yra viena svarbiausių priežasčių sukelti nesaikingumus“.

²⁸ Politinės sistemos ir gyvenamosios aplinkos suartėjimą 6-ajame ir 7-ajame dešimtmetyje įžvelgia dauguma Vakarų mokslininkų, tyrusių N. Chruščiovo laikų visuomenės aprūpinimo gyvenamuoju būstu politiką. Istorikas Blairas A. Ruble pabrėžia, kad butas tapo visa apimančios socialinės sistemos smulčiausia dalimi. Naujo tipo butai naujuose standartiniuose namuose turėjo formuoti naujo tipo socialistinę visuomenę, kurios gyvenimo epicentru turėjo tapti mikrorajonas – nauja gyvenimo forma, iš esmės pakeitusi iki tol vyravusį namų, asmeninės ir gyvenamosios erdvės suvokimą. Pasak mokslininko, absoliučiai standartizuota ir aukščiausių politinių sluoksnių nulemta monotoniška daugiabučių mikrorajonų aplinka savai kūrė iliuziją, kad šių namų gyventojai neturi galių performuoti ir keisti savo gyvenamąją aplinką, o kartu ir daryti įtaką politinei bei socialinei sistemai. Kitas labai svarbus gyvenamosios aplinkos ir ideologijos suartėjimo aspektas – pragmatiškas sistemos siekis kaupti socialinį kapitalą. Sistemos suteikta galimybė tūkstančiams šeimų persikelti į absoliučiai naujas gyvenamąsias erdves, užtikrinančias naują gyvenimo kokybę, turėjo tapti tam tikru socialiniu garantu, užtikrinančiu visuomenės lojalumą politiniam režimui (Ruble 1993: 232–270).

Kaip pažymi kitas mokslininkas S. E. Harris, išsamiai analizavęs apgyvendinimo politikos fenomenus Sovietų Sąjungoje, intensyvi gyvenamojo ploto kūrimo kampanija N. Chruščiovo valdymo laikais buvo pasikeitusių politinių prioritetų ir vertybių pasekmė. Gyvenimą komunaliniame bute pakeitusi atskiro šeimos buto galimybė buvo simbolinė stalinizmo pabaiga ir naujos socialinės politikos pradžia. Nors naujieji butai buvo simbolinė *tabula rasa*, užtikrinusi daugiau asmeninės erdvės, tačiau bet kokios liberalėjimo apraiškos nesudarė priešpriešos kolektyviškumo ugdymo tikslams. Apibendrinamas 6-ajame dešimtmetyje vykusius gyvenamojo ploto kūrimo procesus S. E. Harris pabrėžia, jog nuo 6-ojo dešimtmečio vidurio kasdienis gyvenimas tapo politinės propagandos objektu, kurios tikslas buvo paversti jį socialinės gyvensenos standartu ir pavyzdžiu (Harris 2003).

Įvardijus „problemą“ buvo suformuluota labai aiški tolesnė veiksmų seka: visas ateities statybas vykdyti tik pagal tipinius, vyriausybės patvirtintus, standartinius projektus, kurie atspindėtų „tarybinei architektūrai būdingą formų paprastumą“ ir „atitiktų Partijos ir Vyriausybės liniją architektūroje bei statyboje“. Šis nutarimas padėjo pamatą naujai buities modernizacijos kampanijai, kurios pagrindinis uždavinys – sukurti naują gyvenimo kokybę įgyvendinant viešojoje erdvėje ideologų nuolat deklaruojamą pažadą: „atskirą butą – kiekvienai šeimai“. Šeštojo dešimtmečio antrojoje pusėje ne tik buvo pradėta didžiulė gyvenamųjų namų ir ištisu kvartalų statyba, pasižymėjusi radikalaus taupymo nulemta standartizacija, bet ir mestos didžiulės propagandos pajėgos, turėjusios suformuoti naują požiūrį į gyvenamąją erdvę. Šios kampanijos rezultatai buvo akivaizdūs – naujieji mikro-rajonai tapo namais tūkstančiams, tačiau lygiai taip pat ši kampanija tapo gyvenamųjų erdvių, o kartu ir visuomenės standartizacijos ir deindividualizacijos įrankiu.

Gyvenamosios erdvės standartizacija ir deindividualizacija

Jei standartizacijos fenomenas yra aiškiai nulemtas ekonominio siekio – kuo mažesnėmis sąnaudomis aprūpinti gyvenamuoju plotu kuo daugiau žmonių, tai deindividualizacijos terminą reikia paaiškinti. Kaip teigia kasdienio gyvenimo fenomenus Sovietų Sąjungoje nagrinėjanti Lynne Attwood, N. Chruščiovo valdymo metais vykdyta didžiulė „aprūpinimo gyvenamuoju plotu“ kampanija, suteikusi galimybę milijonams žmonių persikraustyti į naujus butus, klaidingai galėjo būti traktuojama kaip tam tikras individualizmo skatinimas (turima omeny iš esmės pasikeitusią gyvenimo kokybę ir atsiradusią galimybę bendruomeniškumo principais paremtą gyvenimą komunaliniuose butuose iškeisti į individualų būstą). Mokslininkės teigimu, būtent režimo baimė dėl galimo visuomenės „suindividualėjimo“ nulėmė politikos dėmesį gyvenamajai erdvei – mestos didelės propagandos pajėgos siekiant suformuoti suvokimą, jog gyvenamoji erdvė yra neatsiejama socialistinės sistemos dalis bei jos atspindys. Gyvenamosios erdvės, politikos ir ideologijos suartėjimas bei propagandos dėmesys buičiai turėjo užtikrinti visuomenės deindividualizaciją ir tapti tam tikra socialine garantija, kad nauja gyvenimo kokybė nesudarys sąlygų šeimai tapti uždara socialine ląstele, atsiribojusia nuo visuomeninio gyvenimo²⁹.

Masinė serijinė gyvenamųjų kvartalų statyba neabejotinai išsprendė daugelį po karo itin aktualių gyvenamosios erdvės, higienos ir sanitarijos problemų: tūkstančiams žmonių buvo suteikta ne tik gyvenamoji erdvė, bet ir visiškai nauja gyvenimo kokybė, kuri turėjo atspindėti ir formuoti naują gyvenimo modelį. Standartizuotiems butams reikėjo standartinių baldų, centralizuotas baldų projektavimas lėmė masinę produkciją, ribota prekių pasiūla parduotuvėse – įsigytą identišką produktą. Ši schema labai abstrakčiai nusako gyvenamosios erdvės suvienodėjimą.

Standartizacija, visų pirma ypač akivaizdžiai pasireiškusi 6-ojo dešimtmečio pabaigoje pradėtose naujų gyvenamųjų rajonų statybose, tapo neatsiejama ir gyvenamosios erdvės konstravimo kategorija. Ginčijantis buities ir gyvenamosios aplinkos klausimais, 6-ajame ir 7-ajame dešimtmetyje viešojoje erdvėje nuolat pasirodydavo originalumą, individualumą ar norą išsiskirti kritikuojantys pranešimai: „Socialistinės visuomenės žmogus – pats žmoniškiausias. Jam turi būti svetimas bet koks falšas, noras perrėkti kitus, išsiskirti. Ir jei

29 Attwood 2010: 154–179; Attwood 2004: 177–202.

mažiau galvosime apie savo individualumo pabrėžimą, o daugiau apie tikslingą poreikių patenkinimą, mūsų butyje savaime atsiras savitumo – sveiko, natūralaus, o ne specialiai sugalvoto³⁰. Standartinis butas standartiniame daugiabutyje, apstatytas standartiniais baldais, turėjo tapti naujos valstybės, naujos politikos, naujos ideologijos ir jos sukurtos naujos visuomenės atspindžiu.

Šeštąjį ir septintąjį dešimtmetį vykdytoje modernizacijos kampanijoje modernaus ir šiuolaikiško sinonimais tampa tipiškumas ir standartiškumas. Modernios gyvenamosios skatinimo retorika viešojoje erdvėje ne tik neslėpė siekio suniveliuoti gyvenamąsias erdves, tačiau tai nuolat pabrėždavo: „Labai svarbus baldų serijškumo klausimas. Unikalus komplektas, turintis atskirų jo gaminių stilistinių ryšių ir tuo pat metu charakteringas detales, negali būti išardytas. Jis privalo stovėti kambaryje visas, nesumažintas ir nepadidintas. Masiniam vartotojui skirtas baldas turi būti stilistiškai pats neutraliausias, neturėti ypatingų detalių ar kitų akcentų“³¹. Viešojoje erdvėje pasirodantys primygtinai didaktiniai pranešimai, nurodantys, kaip turėtų atrodyti gyvenamoji aplinka, leidžia daryti prielaidą, kad butis tapo nebe privačia erdve, bet ideologiniu instrumentu ir visuomenės ugdymo priemone.

Lietuvoje pastacius pirmuosius daugiabučius namus pagal patvirtintus tipinius projektus, 1959 m. leidinys *Statyba ir architektūra* pasiūlė šių namų naujakurių apklausą, kurios metu buvo siekiama išsiaiškinti gyventojų pasitenkinimą naujaisiais namais bei jų gyvenimo įpročius³². Be daugelio įdomių faktų, kuriuos atskleidė šis tyrimas, verta paminėti tai, kad kai kurias modernias buties naujoves (pereinamąjį kambarį, liuką tarp virtuvės ir kambario, etc.) naujakuriai įvertino neigiamai. Naujieji gyventojai arba reiškė nepasitenkinimą tokiomis naujovėmis, arba stengdavosi jas perdaryti (pvz., pereinamąjį kambarį atitverdavo spintomis) pagal savo poreikius. Paradoksas – gyventojų išsakyti konkretūs butų trūkumai netapo rimtu pagrindu persvarstyti būsimų tipinių namų projektus. Pakiliu ideologizuotu tonu teigta, kad šis nepasitenkinimas yra žmonių mąstymo reliktas bei nenoras prisitaikyti prie naujos sistemos ir visuomenės. Tai tik dar kartą neva įrodė būtinybę šviesti ir modernizuoti visuomenę³³.

Kaip viena radikaliausių priemonių, turėjusių užkirsti kelią kasdienės erdvės individualizacijai, buvo siūlymas butus naujai statomuose standartiniuose namuose naujiesiems

30 Daukantas 1966: 16.

31 Guzas 1969. 6: 14–15.

32 Vitas 1960: 202–207.

33 Naujakurių apklausos, vienas lengviausių būdų sužinoti gyventojų pasitenkinimą naujųjų namų kokybe, buvo plačiai taikomos ir Vakaruose. Kaip vienas būdingiausių pavyzdžių gali būti paminėta 1937 m. Londone pastatyto Kensal kvartalo naujakurių apklausa. „Dujų, apšvietimo ir kokso“ kompanija, konsultuodamasi su to meto architektais ir modernios gyvenamosios ekspertais, finansavo socialinių būstų įmonės darbininkams statybą. Butai buvo suprojektuoti vadovaujantis modernios gyvenamosios reikalavimais: virtuvė plotas maksimaliai sumažintas, tačiau jos įrengtos pagal racionalizuoto ir optimizuoto darbo teoriją, „svečių kambarys“ paverstas gyvenamuoju kambariu. Kaip rodo naujakurių apklausa, jie buvo nepatenkinti pagal modernios gyvenamosios principus sukonstruotų butų planavimu: virtuvėse trūko erdvės įprastai veiklai (pvz., skalbinių džiovimui ar maisto gaminimui „nestandartiškai“ didelėms šeimoms), o „svečių kambario“ nebuvimas nulėmė naujas socialinio bendravimo formas (Darling 2000: 267–177). Tačiau neigiamas projekto įvertinimas nesulaukė jokių socialinių ideologinių interpretacijų. Skirtingai nei socialistiniame bloke vykdyta masinė gyvenamojo ploto kūrimo kampanija, šis vienkartinis pramonės kompanijos socialinio apgyvendinimo projektas neturėjo tęstinumo, todėl nereikėjo jo bet kokiomis priemonėmis „reabilituoti“ bei pagrįsti pasirinkto modelio tinkamumą. Šis tyrimas (kaip ir 1959 m. darytas Lietuvoje) atskleidžia, kad tradicijos bei įprasti gyvenamosios modeliai nulemia pasitenkinimą būstu kur kas labiau nei modernios, t. y. racionalios ir optimizuotos, gyvenamosios idėjos ir teorijos.

savininkams perduoti tik jau įrengus³⁴. Taip būtų užtikrintas privačios erdvės standartizavimas, o naujieji šeiminkai neturėtų galimybės (arba ji būtų minimali) būstus įsirengti pagal savo individualų skonį. Nors apstatytų butų perdavimas gyventojams nebuvo įgyvendintas, siekiant kuo mažiau palikti erdvės gyventojų interpretacijoms formuojant gyvenamąją aplinką, nuolat buvo vykdoma „visuomenės edukavimo kampanija“ – leidžiami specializuoti leidiniai, spaudoje spausdinamos „šviečiamosios“ publikacijos, organizuojamos „gerą skonį“ ugdančios parodos, etc. Reikia pažymėti, kad šį visuomenės ugdymo siekį 7-ajame dešimtmetyje nesistengta paslėpti po propagandinius išvedžiojimus, netgi atvirai deklaruojama: „Ar gamintojas turi taikytis prie vartotojų skonio, ar savo produkcija jį auklėti, nukreipti jį tinkama linkme? Auklėti ir tik auklėti!“³⁵ – tokie ir panašūs pasisakymai buvo itin dažni viešojoje erdvėje.

Visuomenės auklėjime neabejotinai svarbų vaidmenį atliko specialioji literatūra. Politinės ir mokslinės literatūros leidykla 6-ojo dešimtmečio pabaigoje ir 7-ajame dešimtmetyje išleido ne vieną leidinį apie buitį ir interjerą (*Šeiminkės vadovas* (1958), *Lietuvos TSR interjerai* (1963), *Buitis – ne privatus reikalas* (1961); pastarasis leidinys vien dėl pavadinimo galėtų būti simboliniu 7-ojo dešimtmečio šūkiu, iliustruojančiu oficialųjį požiūrį į kasdieninį gyvenimą), tad kyla retorinis klausimas, ar butis kaip dėmesio objektas yra artimesnis leidyklos pavadinime įvardytai politinės ar mokslinės literatūros sferai? Nuodugniau susipažinus su šio laikotarpio specialiaja literatūra bei periodika galima anaipso neretoriškai atsakyti, kad butis ne tik gali, bet ir tapo išskirtinai politiniu bei ideologiniu objektu. Didžiojoje dalyje 6-ojo ir 7-ojo dešimtmečio leidinių, kuriuose įvardijami buto interjero kūrimo principai, įvairiomis formuluotėmis nuskamba ta pati mintis: „Optimizmu dvelkiantys ir meninį skonį ugdatys interjerai yra vienas iš pačių svarbiausių tarybinės architektūros uždavinių, neatskiriamai susijusių su mūsų visuomenės darbo ir buities sąlygų gerinimu ir intelektualinės-estetinės kultūros ugdymu“³⁶. Akivaizdu, kad ugdymas, arba tam tikras visuomenės konstravimas, tapo viešai deklaruojama politine siekiamybe.

Gyvenamoji erdvė – socialinės inžinerijos įrankis

„Į rūpinimąsi darbo žmonių buities reikmėmis partija visuomet žiūrėjo kaip į svarbiausiąją politinio darbo masėse dalį“³⁷, – dar 1949 m. buvo teigiama politinei agitacijai ir ideologinei propagandai skleisti skirtame leidinyje. Modernizacijos kampanijos metu 6-ajame ir 7-ajame dešimtmetyje į buities klausimus ideologija pažvelgė kaip niekada įdėmiai. Pasak viešojoje erdvėje 1964 m. ypač aktyviai pasireiškusių architektų F. Vito ir J. Baršausko, „Naujoje TSKP programoje keliamas uždavinys auklėti naują žmogų, palengvinti namų ruošos darbus ir padidinti buitinius patogumus, o tai savo ruožtu kelia specifinių reikalavimų dabartiniam buto interjerui. Atitinkamai pertvarkytuose šiuolaikiniuose butuose gyvens komunistinės visuomenės nariai. Todėl juose turi atsispindėti naujosios visuomenės poreikiai“³⁸.

34 Vitas 1960: 204.

35 Bernotienė 1960: 12.

36 Lietuvos TSR interjerai 1963: 1.

37 *Politinė agitacija gyventojų tarpe pagal gyvenamąją vietą* 1949.

38 Vitas, Baršauskas 1964: 42.

Buities modernizavimo kampanijoje gyvenamoji erdvė turėjo tapti vientisu socialiniu dariniu, tenkinančiu jo gyventojų poreikius ir atspindinčiu socialinį kontekstą. Siekiant, kad būstas ne tik atspindėtų naujos visuomenės modelį, bet ir jį kurtų bei palaikytų, remtasi naujais gyvenamosios erdvės formavimo principais, turėjusiais užtikrinti naujo tipo visuomenės formavimąsi. Ryškiausi tokios socialinės inžinerijos pavyzdžiai pasitelkus gyvenamosios erdvės planavimą – atviro bendro kambario įtraukimas į standartinių butų projektus ir siekis panaikinti virtuvę kaip archajiškos gyvenamosios erdvės simbolį.

Jei tarpukariu modernios gyvenamosios erdvės simboliu buvo izoliuoti kambariai, sudarantys galimybę kiekvienam šeimos nariui turėti asmeninę erdvę, skatinantys savarankiškumą bei individualizmą, sovietmečiu šios nuostatos iš esmės buvo paneigtos. Izoliuoti kambariai buvo įvardyti kaip socialistinių vertybių neatitinkantis reliktas, „sudaręs sąlygas šeimos nariams laikytis daugiau atskirai“³⁹, t. y. formuojantis uždarus, egocentriškus individualistus, kurie niekaip nedera su bendruomeniškumo idėjomis paremtos komunistinės santvarkos koncepcija. Į tipinių gyvenamųjų namų projektus įtraukti atviro plano pereinamieji kambariai turėjo žymėti naują socialinio gyvenimo kokybę bei atitikti pakitusius modernios visuomenės poreikius. Pereinamasis kambarys, kaip bendra visos šeimos gyvenamoji erdvė, turėjo tenkinti socializacijos poreikį, „kurti savo tarpe jaukesnę atmosferą ir ugdyti kolektyviškumą“⁴⁰, kartu formuoti „naują žmogų“, atitinkantį socializmo idealus.

Reikia pažymėti, kad sovietinei modernizacijos kampanijai būdinga perinterpretuoti bendraeuropines pokario ir šaltojo karo laikų modernizacijos tendencijas ir pateikti viešojoje erdvėje kaip „komunistinės visuomenės išradimą“, teigiant, kad „mūsų šalyje formuojasi savitas buto interjeras, neturintis pavyzdžių nei praeityje, nei užsienyje“⁴¹. Ši socialistinio režimo eskaluojamų „sukurtų naujovių“ taisyklė galioja ir kalbant apie pereinamųjų kambarių „išradimą“. Sovietų Sąjungoje atviro plano gyvenamosios erdvės pateikiamos kaip simboliniai įrankiai „kovoje su buržuazinės gyvenamosios erdvės modeliais, kuriais buvo ugdomi egocentriški, į save orientuoti individai“, suteikiant joms kolektyviškumo ir kolektyvinės visuomenės konstravimo simboliką. Tuo pat metu Vakarų Europoje kuriami įvairūs socialinės inžinerijos modeliai taip pat remiasi atviro plano gyvenamosiomis erdvėmis. Tik Vakarų Europoje jos yra demokratiškos, atviros visuomenės simbolis⁴², tuo tarpu sovietiniame bloke pasiskolintos tos pačios modernios atviro plano idėjos perinterpretuojamos pagal ideologinį poreikį.

Dar vienas ryškus socialinės inžinerijos žingsnis gyvenamojoje erdvėje – siekis iš standartinių butų eliminuoti virtuvę, kuri simbolizavo „smulkiaburžuazines vertybes“ ir „moterų priešpaudą“. Moterų „išlaisvinimo nuo buities akcija“ tapo neatskiriama ideologinės modernizacijos propagandos dalis. Ši modernizacijos kampanijos aspektą puikiai iliustruoja viešojoje erdvėje nuolat kartojamos komunizmo ideologų mintys apie „buitinę priešpaudą: „Moterį spaudžia, smaugia, bukina, žemina smulkusis namų ūkis, prikaustydamas ją prie virtuvės ir vaikų kambario, išėikvodamas jos jėgas be galo neproduktyviu, smulkiu, nervinančiu, atbukinančiu, užgujančiu darbu“⁴³. Ideologijos dėmesys

39 Ten pat.

40 Vitas, Baršauskas 1964: 44.

41 Ten pat: 42–48.

42 Attfield 1999: 73–82.

43 Leninas 1985: 396.

buvo nukreiptas į virtuvės „minimizavimą“: „Virtuvės, palaiptams pereinant į komunistinį gyvenimą, bus vis mažiau naudojamos. Plečiantis visuomeniniam maitinimui bei komunaliniams patarnavimams, virtuvė persiformuos į visiškai supaprastinto pobūdžio virtuves (virtuvę-ništą, virtuvę-spintą), o kai kuriuose butuose vėliau ji turės ir visai išnykti. Virtuvės darbai moterims jau šiuo metu darosi daugiau papildomi prie tiesioginio įstaigos, įmonės bei visuomeninio darbo“⁴⁴. Nors socialinė utopija visiškai panaikinti virtuvę visuose gyvenamuosiuose namuose, o buties „naštą“ permesti butinio aptarnavimo įstaigoms niekada nebuvo realizuota, tačiau naujuose tipiniuose standartinių butų projektuose virtuvė buvo sumažinta iki kelių kvadratinų metrų ir paversta minimaliai funkcionalia ir patogia erdve. Analizuodama Šaltojo karo laikų virtuvės fenomeną Susan E. Reid pažymi, kad „amerikietiškosios svajonės“ tipo virtuvės – erdvios, puikiai įrengtos, elektrizuotos (ir kaip modernios buties siekiamybė pateiktos tarpukariu) – absoliučiai neatitiko socialistinės ideologijos, kuri minimalią ir funkcionalią virtuvę suvokė kaip tam tikrą išlaisvinimo nuo buties formą, o ne „profesionalios namų šeimininkės“ atributą⁴⁵.

Šie keli gyvenamosios erdvės konstravimo pavyzdžiai atskleidžia, kad ideologinė nuostata sukurti naują visuomenę, besivadovaujančią visuomeniniais, o ne asmeniniais ar butiniais prioritetais, pasireiškė ne tik propagandiniais lozungais, bet ir tiesiogine įtaka gyvenimo kokybei ir gyvenamosios erdvės modeliui.

Ambicingos modernizacijos kampanijos nesėkmė

Jei tarpukariu vykdytą modernizacijos skatinimo akciją neišvengiamai užbaigė prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, tai sovietmečio buties modernizacijos kampanija išblėso netekusi politinės ir ideologinės motyvacijos. Aštuntojo dešimtmečio pradžioje teigiama, kad N. Chruščiovui pasitraukus iš valdžios, jo valdymo metais puoselėti politinių ir socialinių utopijų įgyvendinimo projektai tarsi apmirė: „prieš penkiolika metų Lietuvoje prasidėjęs sąjūdis už buties organizavimo tobulinimą ir kultūrą prigeso ir virto minimalia saviveikla“⁴⁶. Buties modernizavimo kampanija be tiesioginės politinės iniciatyvos nebeteko savo masto ir užmojo, o sąstingis politiniame gyvenime skatino kasdieninės erdvės liberalėjimą. Buitis neteko politinio įrankio, visuomenę ugdančios ir „naują žmogų“ kuriančios priemonės vaidmens – jai „sugražintas“ asmeninės erdvės statusas.

Kalbėdamas apie gyvenamosios erdvės modernizavimo kampaniją, vykdytą Lietuvoje 6-ajame ir 7-ajame dešimtmetyje, ir žvelgdamas iš laiko perspektyvos to meto procesus taikliai įvardija bei apibendrina architektas E. Guzas: „apie 1960 metus „naujųjų interjerų“ rengimo azartas apėmė visas mūsų gyvenimo sferas. Iš butų lėkė lauk pliušinės portjerės ir abažūrai su kutais, iš vaistinių, knygynų ir įstaigų – senoviški įrenginiai ir baldai. Šis uraganas palietė kontorą ir valgyklą, parduotuves ir restoranus, – „moderniškumo“ banga šlavė visa, „kas atgyvenę“, susiję su praeitimi, nepaisant nei daiktų vertės, nei atrankos kriterijų. Tačiau skubota išorinio atsinaujinimo operacija socialiai nebuvo paruošta ir dažniausiai nepagerino nei teikiamų paslaugų lygio, nei pačių interjerų estetinės kokybės. Kaip „moderniški“ buto baldai negalėjo iš esmės pakeisti jo šeimininkų papročių, taip ir

⁴⁴ Vitas, Baršauskas, 1964: 44.

⁴⁵ Reid 2009: 83–112.

⁴⁶ Guzas 1974: 7.

visuomeninius interjerus eksploatuojantys užsakovai nesugebėjo užpildyti naujo pavidalo kitonišku turiniu⁴⁷.

Kaip vieną iš N. Chruščiovo vykdytos gyvenamosios erdvės modernizavimo kampanijos nesėkmės priežasčių B. A. Ruble įvardija programos paviršutiniškumą ir formalumą. „Greičiau, geriau, pigiau“ principu vykdomos statybos, turėjusios tapti modernios gyvenamosios sinonimu, labai greitai pasirodė esančios nekokybiškos ir labiau simbolizavo paviršutinišką ir deklaratyvią modernizaciją, o ne kokybinį lūžį. Pagrindinė nekokybiško kampanijos įgyvendinimo problema, pasak B. A. Ruble, buvo ta, kad valdžia būsto klausimus traktavo kaip dar vieną planinės ekonomikos siekį. Svarbiausi valstybės akcentai buvo normų ir planų vykdymas, o jų įvykdymo matu tapo gyvenamojo ploto kvadratiniai metrai, bet ne gyvenamųjų patalpų kokybė⁴⁸. Kaip dar vieną šios socialinės akcijos nesėkmės priežastį vakarų mokslininkai įvardija dialogo tarp gyvenamojo modelio kūrėjų ir realių gyventojų nebuvimą, o pastarasis, pasak W. Braunfels, yra būtina sėkmingos socialinės aplinkos kūrimo sąlyga⁴⁹.

Išvados

Šiame straipsnyje apžvelgti unikalūs ir kol kas mažai tyrinėti XX a. Lietuvoje vykę gyvenamosios aplinkos modernizacijos procesai ir jų apraiškos viešojoje erdvėje. Šaltiniai bei teorinė medžiaga padėjo išskirti dvi ryškias modernizacijos kampanijas – pirmąją, apėmusią praeito šimtmečio 3-įjį ir 4-ąjį dešimtmetį, ir antrąją, vykdytą 6-ajame ir 7-ajame dešimtmetyje.

Pirmąją modernizaciją skatinančią kampaniją pradėjo tarpukario Lietuvos intelektualų grupelė. Jos tikslas buvo sukurti Lietuvoje modernią gyvenamąją aplinką, atitinkančią Vakarų Europoje vyraujančios šiuolaikinės gyvenamosios dėsnius. Šis modernią gyvenamąją skatinantis judėjimas visuomenės informavimo kanalais siekė ugdyti estetinį visuomenės skonį, paskatinti atsakyti neracionalaus gyvenamųjų erdvių planavimo, atkreipti dėmesį į pagrindinius higienos principus. Modernizaciją skatinanti iniciatyva tarpukariu iš dalies atkartoto vakarietiškus modernizacijos postulatus, tačiau atsiribojo nuo kosmopolitiškumą ir universalumą deklaruojančios modernizacijos estetikos bei stiliškos ir aktyviai propagavo liaudiškų elementų naudojimą gyvenamųjų erdvių dekore. Apibendrinant pirmąjį XX a. modernizacijos etapą jį galima įvardyti kaip neformalią visuomenės edukavimo programą, nepretendavusią į griežtą ir imperatyvų modernios gyvenamosios formavimo mechanizmą.

Tuo tarpu antroji XX a. gyvenamosios erdvės modernizavimo kampanija, kuri sietina su N. Chruščiovo valdymo metais, pasižymėjo kur kas radikalesne retorika, ambicingesniais siekiais bei politine ir ideologine prigrįmimi. Režimo siekis gyvenamuoju plotu aprūpinti kiekvieną šeimą nulėmė didžiulės apimties gyvenamųjų namų statybą, o ją lydėję „greičiau“ ir „pigiau“ šūkiškai turėjo įtakos gyvenamosios erdvės standartizacijai. Ji tapo vienu iš pagrindinių 6-ojo ir 7-ojo dešimtmečio modernizacijos dėmenų. Centralizuotai vykdomos ir ideologiškai motyvuotos gyvenamojo ploto kūrimo programos metu ideologai

47 Guzas 1986: 34–37.

48 Ruble 1993: 232–270.

49 Braunfels 1988: 368.

neslėpė siekio pasitelkus naujo tipo gyvenamąją erdvę sukurti naują visuomenę, o buitį paversti tiesioginiu sistemos atspindžiu. Tačiau ši itin ambicinga buities modernizavimo kampanija prarado savo imperatyvumą pasikeitus politinei padėčiai. L. Brežnevo valdymo metais politinį bei ekonominį gyvenimą užvaldžius sąstingiumi, buitis ir gyvenamoji erdvė jau nebuvo politinio intereso objektas.

Gauta 2011 10 06

Priimta 2011 10 26

Literatūra ir šaltiniai

1. Attfield, J. Bringint modernity home. Open plan in the British domestic interior. *At Home: an Anthropology of Domestic Space*. Ed. Irene Cieraad. New York. 1999. 73–82.
2. Attfield, J. *Bringing Modernity Home: Writings on Popular Design and Material Culture*. Manchester and New York, 2007.
3. Attfield, J. *Wild Things: the Material Culture of Everyday Life*. Oxford, New York: Berg Publishers, 2000.
4. Atskirų kambarių rankdarbiai. *Naujoji vaidilutė*. 1938. 11: 593.
5. Attwood, L. Housing in the Khrushchev era. *Women in the Khrushchev Era*. Ed. Melanie Ilic, Susan E. Reid, Lynne Attwood. New York: Palgrave Macmillan. 2004. 177–202.
6. Attwood, L. The Khrushchev era: „To every family its own apartment“. *Gender and Housing in Soviet Russia: Private Life in a Public Space*. Manchester University Press, 2010. 154–179.
7. Braunfels, W. *Urban design in Western Europe: Regime and Architecture*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
8. Bernotienė, R. Dar apie grožį butyje. *Tarybinė moteris*. 1960.12: 12.
9. Buto tvarka. *Moteris ir Pasaulis*. 1937. 7: 19.
10. Čebatariūnaitė, D. Ideologija fizineje erdvėje: butų interjerai sovietinėje Lietuvoje „atšilimo“ laikotarpiu. *Naujasis Židinys*. 2008. 6: 329–338.
11. Daukantas, F. Ar reikia puošti butą? *Tarybinė moteris*. 1966. 3: 14–16.
12. Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo. *Literatūra ir menas*. 1955 11 12: 1.
13. Darling, E. What tenants think of Kensal house: experts' assumptions versus inhabitants' realities in the modern home. *Journal of Architectural Education*. 2000: 267–177.
14. Drėmaitė, M. Pigiau, daugiau, greičiau. *Naujasis Židinys*. 2008. 6: 321–328.
15. Dulaitienė, E. Stalų padengimo parodos reikšmė. *Moteris ir pasaulis*. 1939. 6: 14–15.
16. Guzas, E. Apie daitus naujiems butams. *Statyba ir architektūra*. 1974. 5: 6–10.
17. Guzas, E. Baldai mūsų namams. *Statyba ir architektūra*. 1969. 6: 14–15.
18. Guzas, E. Kaip toliau „dekoruosime“ interjerus. *Kultūros barai*. 1986. 1: 34–37.
19. Harris, S. E. *Moving to the Separate Apartment: Building, Distributing, Furnishing and Living in Urban Housing in Soviet Russia, 1950s–1960s*. Daktaro disertacija. Čikagos universitetas, 2003.
20. Kairiūkštytė-Jacynienė, H. Moderniškas namų ir buto įrengimas. Radijo paskaitų tekstai. Mašinėraštinis su autorės taisymais, 1927–1931. *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*. F. 397. B. 1. Ap. 31. L. 1–56.
21. Lakauskaitė, R. Miestiečio butas sovietų Lietuvoje 1945–1990 m. *Naujasis Židinys*. 2010. 1–2: 13–22.
22. Leninas, V. I. *Raštai*. Vilnius, 1985. T. 29: 396.
23. *Lietuvos TSR interjerai*. Vilnius, 1963.
24. Mumford, E. *The CIAM Discourse on Urbanism. 1928–1960*. Massachusetts, 2000.
25. Petrauskaitė, J. Gyvenamojo buto higiena. *Naujoji Vaidilutė*. 1930. 12: 334.
26. Petrušauskienė, P. Moterų baudžiavai galas. *Moteris*. 1937. 2: 26.
27. *Politinė agitacija gyventojų tarpe pagal gyvenamąją vietą*. Vilnius, 1949.
28. Ponia Paukštienė pasakoja. *Naujoji Vaidilutė*. 1937. 3: 157.
29. Reid, S. E. Khrushchev modern: agency and modernization in the Soviet home. *Cahiers du Monde russe*. 2006. 47/1–2, Janvier-juin: 227–268.
30. Reid, S. E. “Our kitchen is just as good”: Soviet responses to the American kitchen. *Cold War Kitchen: Americanization, Technology and European users*. Ed. R. Oldenziel, K. Zachmann. Massachusetts Institute of Technology, 2009. 83–112.
31. Ruble, A. B. From khrushcheby to korobki. *Russian Housing in the Modern Age. Design and Social History*. Ed. W. C. Brumfield, B. A. Ruble. Cambridge University Press, 1993. 232–270.

32. Sąskaitos už suvartotą elektros energiją 1930 07 02. *LNB rankraštynas*. Mato Šalčiaus fondas. F. 189–802. Buities dokumentai 1928 01 01–1936 04 05. L. 91, 93, 94.
33. Štavičiūtė, L. Patriotiškumo ženklai XX a. pirmos pusės kasdienybės kultūroje. *Menotyra*. 2009. 3–4: 117–127.
34. Štavičiūtė, L. Stiliaus varžtuose: tautinės tapatybės paieškos tarpukario namų pramonės dirbiniuose. *Menotyra*. 2007. 2: 20–30.
35. Štavičiūtė, L. Tautinio stiliaus stereotipai tarpukario Lietuvos interjeruose. *Menotyra*. 2002. 3: 51–57.
36. Škiudienė, R. Lietuvos banko baldai. *Menotyra*. 2004. 3: 50–55.
37. Švipas, V. *Miesto gyvenamieji namai: jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas*. Kaunas. 1933.
38. Valentukonis, J. Spalva ir ornamentas moderniškame bute. *Naujoji Vaidilutė*. 1934. 5: 220.
39. Vitas, F. Butai naujuose gyvenamuosiuose namuose. *Statyba ir architektūra*. 1960. 8–9: 202–207.
40. Vitas, F.; Baršauskas, J. Šiuolaikinio buto interjeras. *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. T. 2. Vilnius. 1964. 42–48.

Regina Lakačauskaitė-Kaminskienė

Modernization of domestic life in Lithuania in the 20th century: modernization campaigns in the public space

Summary

This paper discusses the processes of domestic life modernization in Lithuania in the 20th century. Two main campaigns of everyday life modernization are specified – one took place in the interwar period (in the late 1920s and in the 1930s), and the second, much more intensive, took place after forty years, in the middle of the 1950s and in the 1960s. The research reveals domestic life as an important and powerful social engineering instrument, which was used quite intensively in the pre-war period and extremely intensively after the war. Despite the fact that both campaigns of modernization had an intention to create a new society and a new man, they had completely different ideological and political backgrounds. The campaign of modernization which took place in interwar times was not centralized or organized from the above. It was more like an initiative of a group of individuals to modernize the way of living and make Lithuania look more like Western countries. The second, post-war, modernization campaign was properly centralized and determined by the highest political decisions. Domestic life was officially declared as an object of interest for policy, ideology and propaganda. The main objective of this campaign was not only to modernize society via domestic life, but also to create a new man, an individual absolutely loyal to the regime.

KEY WORDS: domestic life, everyday environment, modernization, social engineering